

6. Каўрус, А. Ксюха – Ксюшын, Волька – Вольчын, Вольга – ...? // Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. Каўрус ; пад агул. рэд. У. І. Куліковіча. – Мінск, 2011. – С. 231–234.
7. Красней, В. П. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 6-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, Р. С. Рачэўскі. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 304 с.
8. Красней, В. П. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 6-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, Р. С. Рачэўскі. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2015. – 320 с.
9. Нарысы па гісторыі беларускай мовы : Дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. – Мінск : Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы БССР, 1957. – 450 с.
10. Палацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння : у 2 т. Ч. 1 ; склад. А. У. Лобач, У. С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006. – 148 с.
11. Рагаўцоў, В. Прычашчэнне родным словам / В. Рагаўцоў // Наша слова. – 2012. – 16 мая. – С. 2.

Урбан В. Р. (Мінск, Беларусь)

ТЭМПАРАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА Ў ЗБОРНІКУ ВЕРШАЎ МАКСІМА ТАНКА «МОЙ КАЎЧЭГ»

Творчасць Максіма Танка, як і асоба самога паэта – гэта з’ява на небасхіле не толькі беларускай, але і сусветнай літаратуры ХХ стагоддзя. Самабытнасць і арыгінальнасць Танкаўскіх паэтычных тэкстаў былі абумоўлены «арыгінальнай тэматыкай твораў, нестандартнасцю яе мастацкай рэспрацоўкі, грунтоўнай літаратурнай і моўнай дасведчанасцю» [1, с. 554].

Зборнік «Мой каўчэг» (1994) – апошняе прыжыццёвае выданне вершаваных твораў Максіма Танка. Менавіта па гэтай прычыне ён уяўляе асабліва інтарэс для даследавання з пункту гледжання вывучэння тэмпаральнай лексікі, у якой праўляецца стаўленне аўтара да філасофскай катэгорыі «часу» праз прызму жыццёвага вопыту.

Да тэмпаральнай (ад лац. *tempus, temporis* ‘час’) лексікі ў лінгвістыцы прынята адносіць словы з часавым значэннем, якія яшчэ называюцца тэмпаральнымі словамі. З’яўленне ў мове такіх лексічных адзінак абумоўлена неабходнасцю намінацыі часавых прамежкаў, іх працягласці і перажаў.

У зборніку «Мой каўчэг» змешчана 196 вершаў, напісаных на працягу 1989 – 1992 гадоў, і амаль у кожным з гэтых вершаў сустракаецца лексіка з тэмпаральным значэннем.

Па колькасці лексічнага выкарыстання лексічных тэмпаральных адзінак найбольш ужывальнымі ў паэтычных творах аналізаванага выдання з’яўляюцца наступныя: час (з часам) – 26 адзінак; сёння (сягоння) – 17 адзінак; калісьці (калісь) – 14 адзінак; дзень – 13 адзінак; з’яў (з’яноў, з’яноўку) – 12 адзінак; дні (дзён) – 11 адзінак; ноч – 11 адзінак; заўсёды (завжды) – 10 адзінак; гады (гадоў, год) – 9 адзінак; даўно – 9 адзінак; зараз – 8 адзінак; часамі – 7 адзінак; цяпер – 7 адзінак; пакуль (покуль) – 7 адзінак; век – 7 адзінак; ніколі – 6 адзінак; пара – 5 адзінак; зіма – 5 адзінак.

Менш ужывальныя ў зборніку «Мой каўчэг» тэмпаральныя лексемы заўтра – 4 адзінкі; тады – 4 адзінкі; раней – 4 адзінкі; некалі – 3 адзінкі; аднойчы – 3 адзінкі; вясной – 3 адзінкі; летам – 3 адзінкі; лега – 3 адзінкі; мінулае – 3 адзінкі; восенню – 2 адзінкі; зімой – 2 адзінкі; вясна – 2 адзінкі; год – 2 адзінкі; часы – 2 адзінкі; ночы – 2 адзінкі; ноччу – 2 адзінкі; вечар – 2 адзінкі; юнацтва – 2 адзінкі; дзяцінства – 2 адзінкі; ранне (ранак) – 2 адзінкі; раніцай (раніцой) – 2 адзінкі; рана – 2 адзінкі; змярканне – 2 адзінкі; зара – 2 адзінкі; дагэтуль – 2 адзінкі.

Адзінкавымі выпадкамі выкарыстання характарызуюцца лексемы з часавым значэннем учора, уночы, апоўначы, днём, удзень, штодзённа, штогод, стагоддзе, тысячагоддзе, гадавіны, навікі, маладосць, маленства, сталасць, мінуўшчына, будучыня, сучаснасць, адначасна, сёлета, узімку, студзень, люты, красавік, нядзеля, тыдзень, месяц, потым, нарэшце, дасвецце, світанне, не заўсёды, міг.

У шматлікіх паэтычных творах часта ў межах аднаго верша аўтарам выкарыстоўваецца некалькі тэмпаральных адзінак. Менавіта ў такіх вершах найбольш ярка праасочваецца стаўленне Максіма Танка да няспыннага і нязменнага руху часу: «Хмары лятуць – / На ўсход і захад – / І зноў вяртаюцца. / Птушкі лятуць – / У вясну і лета – / І зноў вяртаюцца. / Песні лятуць – / Ад сэрца да сэрца – / І зноў вяртаюцца. / Вось толькі не знаю, / Куды лятуць / Дні і гады мае / І не вяртаюцца» («Хмары лятуць...»).

Выкарыстоўваючы некалькі тэмпаральных адзінак у межах аднаго верша, паэт імкнецца звязаць у адно цэлае «ўчора» – «сёння» або «ўчора» – «сёння» – заўтра і адначасова супрацьпаставіць гэтыя паняцці. Прыкладамі такіх апазіцый могуць з'яўляцца наступныя ланцужкі адзінак з часавым значэннем: ніколі ў юнацтве – зараз – заўтра [2, с. 3]; некалі – сёння [2, с. 8]; аднойчы – удзень – уночы – вясноваю парой штогод [2, с. 14]; даўно – вясной – кожны год – летам – восенню – зімой – сягоння [2, с. 26]; некалі – часам – сягоння [2, с. 28]; некалі – заўсёды [2, с. 45]; калісьці – зараз [2, с. 53]; учора – цяпер [2, с. 65]; днём – ноччу [2, с. 68]; у дзяцінстве – сёння [2, с. 74]; калісьці – цяпер [2, с. 87]; раней – сягоння [2, с. 93]; дзяцінства – юнацтва – сталасць [2, с. 104]; калісьці – сягоння [2, с. 105]; сягоння – заўтра – ніколі [2, с. 130]; даўно – зноў [2, с. 134]; раней – цяпер [2, с. 161]; раней – сёння – ізноўку – як калісьці [2, с. 167]; будучыня – сучаснасць – мінулае [2, с. 185] і інш. У межах прадстаўленых ланцужкоў, як бачна, могуць вылучацца і іншыя (унутраныя) часавыя апазіцыі.

Па нашых назіраннях, самыя пашыраныя і ўжывальныя тэмпаральныя апазіцыі, якія сустракаюцца ў вершах Максіма Танка, з'яўляюцца супрацьпастаўленні «сёння» / «зараз» / «цяпер» / «заўсёды» – «учора» / «калісьці» / «раней» / «ніколі». Напрыклад: «Калісьці, / Легкадумна заглыбіўшыся / У лабірынце сваіх / Пошукаў праўды, / Уззяць забыўся / Нітку Арыядны. / Цяпер не ведаю, / Ці ўдасца, / Калі нат і адшукаю / Гэту Праўду, / Мне вынесці яе / На свет» («Калісьці, легкадумна заглыбіўшыся...»).

Менавіта праз выкарыстанне тэмпаральнай лексікі паэт перадае сваё шкадаванне пра тое, што ўсё лепшае, у тым ліку і паэтычнае натхненне, мінула і не вернецца: «Раней, калі б я не спыніў / Свой зрок над аркушам паперы, / На ёй з'яўляліся надзеі / Радкі паэм і рыфмаў шэраг, / Якія ледзьве паспяваў / Запісваць. / Сягоння ж, можа, / Мой зрок не гэтак зоркім стаў, / Ці ліст паперы стаў нягожым, / Што ў часе перада мною / Бялее снежнай цаліной» («Раней, калі б я не спыніў...»).

Большая частка прааналізаваных намі тэмпаральных лексічных адзінак абазначаюць пэўныя часавыя перыяд, называюць сам час, дату або прамежак часу: да гэтага часу [2, с. 4], першага красавіка [2, с. 25], іншыя дні [2, с. 25], кожны год [2, с. 26], лішні дзень [2, с. 29], усё лета [2, с. 40], ранні час [2, с. 56], дзень яднання [2, с. 63], ад усходу да заходу сонца [2, с. 70], аб далёкім-далёкім мінулым [2, с. 73], дзясяткі тысяч год [2, с. 86], дзень нараджэння [2, с. 94], у гэты час [2, с. 96], кожны дзень [2, с. 103], з сямі змрочных дзён [2, с. 129], у той час [2, с. 138], у гэты вечар [2, с. 138], з тых дзён [2, с. 140], на схіле дня [2, с. 149], усе дні [2, с. 149], не адзін век [2, с. 154], у гэту пару [2, с. 157], кожную ноч [2, с. 157], амаль кожны дзень [2, с. 162, 163], пакуль што [2, с. 163], у гэты час [2, с. 175], кожны раз [2, с. 175], выстаіць да золаку [2, с. 176]. Прадстаўленыя тэмпаральныя лексемы спалучаюцца з прыметнікамі, назоўнікамі

і займеннікамі, якія канкрэтызуюць і ўдакладняюць звесткі пра той прамежак часу, пра які ідзе гаворка ў вершаваным кантэксце.

Часта ў аналізаваным зборніку тэмпаральныя лексічныя адзінкі ўваходзяць у склад метафарычных спалучэнняў або перыфраз, трапна выкарыстаных паэтам: часы цемрашальства [2, с. 116], атамная зіма [2, с. 139], незабыўная параг [2, с. 150], ліхаманкавы час [2, с. 164], далеч гадоў [2, с. 164], час суровы [2, с. 168, 190], выпрабавання час [2, с. 187], век анкетаманіі [2, с. 189], дні смерці [2, с. 190], маладосць страчаная [2, с. 196], гады суровыя [2, с. 200], напрыклад: «У наш век анкетаманіі / І мне прыслалі / Апытальнік: / «Што для вас даражэй: / Свабода, / Дружба, / Справядлівасць?...» («У наш век анкетаманіі...»); «Я прайшоў праз кастры інквізіцый, / Праз лясны мячоў і алеардаў, / Праз руіны надзей і цяжкіх, / Праз часы цемрашальства, пагарды» («Я прайшоў праз кастры інквізіцый...»).

Спарадычна ў вершах Максіма Танка сустракаюцца выпадкі выкарыстання спалучэнняў з некалькімі тэмпаральнымі кампанентамі або тэмпаральным кампанентам і лексічнай адзінкай з тэмпаральнай семай: ніколі ў юнацтве [2, с. 3], ноч і дзень [2, с. 9], вясноваю парой штогод [2, с. 14], у нядзельку да самага рання [2, с. 15], дні і гады [2, с. 41], кожны тыдзень ці месяц [2, с. 52], ад зары да зары [2, с. 58], асенні час [2, с. 60], прадвесне дасвецце [2, с. 73], час за безліч зім і лет не змог заперці [2, с. 150]; і толькі, значь, па даўняй звычцы, / Вясноваю парой штогод / Зязюля некалі тут кліча, / Хоць клікаць і няма каго» («Крыж»).

Часта ў зборніку «Мой каўчэг» паэт ужывае фраземы з тэмпаральнымі кампанентамі, якія арыгінальна і з пэўнай стылістычнай мэтай упісвае ў кантэкст вершаў: не за гарамі мой дзень [2, с. 24], патрэб свайго часу не знае [2, с. 52], з малых дзён [2, с. 56], дзён лепшых дачакалася [2, с. 57], час залатой пары [2, с. 58], свайго часу [2, с. 147], свой век я дажыву [2, с. 183], у свой час [2, с. 188], з малых дзён [2, с. 197]. Напрыклад: «Чытаю, бо не за гарамі / Мой дзень паблеклы, / Калі сустрэнуся з сябрамі / На сходах пекла» («Перад развітаннем»); «Я з малых дзён прывык, / Калі дзялюся з кім / Шчадротамі ўспамінаў, / Глыткамі радасці, турбот, / Ці крошчкі надзей, – / Глядзець у вочы субяседніка, / Якія часта / Могуць больш сказаць, / Як нейкае / Слоў перакаці-поле» («Пытаешся, чаму я не званіў...»).

Заўважана, што ў вершах з аналізуемага зборніка сустракаюцца спалучэнні слоў без тэмпаральнага кампанента, але якія ў паэтычным кантэкście набываюць значэнне тэмпаральнасці: усё жыццё [2, с. 30], да Спаса [2, с. 83], да сусветнага патопу [2, с. 85], перад святам [2, с. 175], напрыклад: «Да Спаса – кажучь – нельга / Садавіну есці, / Каб на тым свеце / Не абдзялілі ёю сваякоў» («Спас – усяму час»).

У вершах «Лемантар» і «Не забывайце» Максім Танк выкарыстоўвае выклічнікі, у склад якіх уваходзяць тэмпаральныя кампаненты: «Добры дзень!» [2, с. 100]; «Да заўтра!» [2, с. 121].

Менавіта ў вершы «Не забывайце», на нашу думку, гучыць завет вялікага паэта нашчадкам, перададзены Максімам Танкам праз выкарыстанне тэмпаральнай лексікі і лексікі з тэмпаральнымі семамі: «Не забывайце / Пры расстанні / Скажаць: / – Да стрэчы! / – Да пабачэння! – Да заўтра! / Бо, можа, / Больш ніколі не ўбачым / Ні пазаўчарашніх аблокаў, / Ні ўчарашніх дрэў, / Ні сённяшніх птушак, / Што адляцелі ў вырай» [2, с. 121].

ЛІТАРАТУРА

1. Каўрус, А. А. Танк Максім / А. А. Каўрус / Беларуская мова : энцыклапедыя ; пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1994. – С. 554.
2. Танк, Максім. Мой каўчэг : вершы. 1989 – 1992 / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 207 с.